

Психологічна характеристика юридичної діяльності

Однією з центральних проблем юридичної психології є вивчення і розкриття закономірностей юридичної діяльності. Це потребує, насамперед, встановлення психологічної структури діяльності, що дає можливість більш повно і глибоко вивчити всі особливості діяльності, отже — ретельніше підготуватись до її виконання. Виявлення та вивчення психологічної структури є необхідною передумовою і для вирішення проблем наукової організації цієї діяльності.

Виявити психологічну структуру — це означає, передусім, визначити основні компоненти даного виду діяльності, що можна зробити, лише розглядаючи людину як суб'єкт праці, пізнання і спілкування. Таке розуміння сутності людини вперше сформульовано видатним російським психологом Б. Г. Ананьєвим. Будь-яка професійна діяльність людини у всіх випадках складається з цих трьох елементів, тому й психологічна структура діяльності повинна базуватись на їх аналізі. Але в різних видах діяльності співвідношення цих елементів різне. Саме це й визначає самостійність психологічної структури різних видів діяльності.

Будь-яка діяльність характеризується спрямованістю, наявністю специфічних цілей; особливостями об'єктів діяльності; конкретними методами і засобами досягнення мети; наявністю специфічних умов діяльності. Сказане повною мірою стосується і юридичної діяльності.

Мета (чи сукупність цілей) юридичної діяльності визначається необхідністю забезпечення умов для функціонування правової держави та нормальної життєдіяльності (безпеки життя і здоров'я, права власності тощо) кожного конкретно-го громадянина такої держави. Жоден з інших видів діяльності не є носієм сукупності цілей, притаманних правоохоронній та правозастосовчій діяльності, що власне й визначає специфічність її психологічної структури.

Об'єкти діяльності — переважно особи, що перебувають у конфліктних стосунках із законом, порушують правові норми чи є носіями інформації, значимої для розкриття та розслідування злочинів, їх профілактики. Сюди ж слід віднести специфічні емоційні стани об'єктів, специфічність інформації, що збирається в процесі діяльності, особливості її опрацювання та закріплення.

Особливі умови діяльності створюються тими психологічними відносинами, які супроводжують її здійснення. Вони визначаються поведінкою осіб, що порушили закон чи є носіями інформації про нього, їх

ставленням до суб'єкта діяльності — працівника правоохоронних чи правозастосовних установ.

1. Психологічна структура юридичної діяльності

Юридична діяльність є різновидом трудової діяльності. Вона розрізняється за профілем (правоохоронна, правозастосувальна, судова) та за суб'єктами її реалізації (оперативно-розшукова, слідча, по здійсненню правосуддя, пенітен-ціарна, прокурорська, адвокатська, нотаріальна).

За структурою юридична діяльність поділяється на:

- 1) пізнавальну;
- 2) конструктивну;
- 3) комунікативну;
- 4) організаторську.

Слід також виділяти два допоміжні види юридичної діяльності, які не визначають змісту, але супроводжують її як не-від'ємні частини: 1) профілактична та 2) посвідчувальна.

При здійсненні діяльності у сфері правовідносин кожен із зазначених різновидів (компонентів загальної структури) може виступати як самостійний елемент, у тісному взаємозв'язку з іншими видами або ж як допоміжний, що забезпечує інші види. Кожен із них може бути складовою частиною психологічної структури будь-яких видів діяльності людини, специфіка ж юридичної діяльності визначається саме змістовними її характеристиками. Розглянемо докладніше кожен структурний компонент.

Пізнавальна діяльність. У психологічній структурі різних професій та видів діяльності процес пізнання має різний зміст, що визначається його метою, об'єктами, обсягом необхідної інформації, методами та засобами, умовами реалізації пізнання, опрацювання і закріплення інформації тощо. У юридичній діяльності всі зазначені елементи суттєво своє-рідні, що й надає їй специфіки. Щоб встановити істину, по-трібно, насамперед, пізнати значну кількість фактів, обставин, взаємозв'язків, що стосуються як теперішнього, так і минуло-го. Пізнавальна діяльність необхідна для встановлення факту наявності чи відсутності правопорушення, причетності до нього певної особи та ступеня її вини, адекватно до якої визначається міра покарання. Для досягнення останньої мети потрібне глибоке вивчення особи, її ставлення до вчиненого і лише після цього планування заходів її ресоціалізації.

Таким чином, пізнавальна діяльність не є самоціллю (хоча це можливе в певних науках, на певних етапах тощо); вона є засобом реалізації інших різновидів юридичної діяльності, водночас останні можуть стати засобами для забезпечення пізнання. Сутність пізнавальної діяльності може бути зрозуміла лише з урахуванням такого діалектичного взаємозв'язку між

різними видами діяльності. Це не тільки ускладнює процес пізнання, а й призводить до його виняткової суперечливості. Здійснення водночас із пізнанням інших різновидів діяльності постійно виявляє нові факти, зв'язки між фактами, змінює ставлення до них.

Характерною особливістю пізнання в юридичній діяльності є високий ступінь невизначеності первісного, вихідного мислительного завдання. Мета пізнання постійно уточнюється, змінюється, що призводить до специфічного використання в пізнавальній діяльності мислених моделей. Чим активніше здійснюється взаємодія з об'єктом, тим продуктивніший процес мислення. Звідси можна зробити висновок, що одним із засобів активізації процесу мислення є збільшення обсягу спілкування фахівця з об'єктами, з приводу яких здійснюється процес мислення.

Але в пізнавальній діяльності у юридичному процесі можливість безпосереднього контакту з об'єктом пізнання обмежена. Суб'єкт цієї діяльності не спостерігає самої події (факту), він відтворює її за окремими деталями, штрихами, створюючи мислену модель. Слід також врахувати, що певні мислені моделі вже є у фахівця ще до початку здійснення пізнавальної діяльності у конкретній справі. З ними весь час порівнюється мислена модель події, що пізнається. Окрім того, існує най-більш загальна мислена модель — модель закону, роль якої виняткова при здійсненні пізнавальної діяльності.

Специфічною рисою пізнання у юридичній діяльності є спрямованість на події (факти, явища) минулого, теперішнього й майбутнього часу. Якби в ній пізнавалися тільки події минулого, не можна було б вирішувати багатьох цілей кримінального судочинства: викривати тривалі у часі злочини, здійснювати профілактичні функції, впливати на причини і умови, що сприяють вчиненню злочинів. У цьому багатоплановому процесі пізнання є певна закономірність: передусім, у процесі збору фактичних обставин створюється мислена модель теперішнього, яка постійно змінюється та доповнюється під впливом встановлення нових фактів, логічного пошуку нових зв'язків між ними; через факти теперішнього пізнавальна діяльність розповсюджується на явища і події минулого, а вже на базі пізнання теперішнього і минулого здійснюється прогнозування майбутнього. Побудована модель немов би пропускає через себе всю інформацію, що надходить до суб'єкта. Відбір необхідної інформації для доповнення моделі відбувається як свідомо, так і підсвідомо, коли особистість навіть не концентрується на цих процесах.

Окрім побудування мисленої моделі, постійного її доповнення, здійснюється й перевірка правильності як усієї моделі, так і окремих її елементів. Це необхідно тому, що значна кількість елементів моделі

відтворюється зі слів інших осіб, у тому числі й тих, хто не зацікавлений у досягненні істини. Тому на момент закінчення перевірки опрацьовується декілька мисленних моделей, що по-різному відображають певні групи фактів.

Пізнавальна діяльність є безперервним процесом побудови імовірнісних моделей, доповнення їх перевіреними фактами, новою інформацією задля формулювання кінцевої, вихідної моделі, яка цілковито відображає подію, що відбулася, причому в межах, зазначених законом. Від цілої низки елементів та взаємозв'язків, що не мають юридичного значення, у даному випадку свідомо абстрагуються. Це зумовлює складне й специфічне переплетення пізнавальної діяльності з конструктивною, організаторською та іншими видами, створює необхідність застосувати методи впливу до інших осіб задля подальшого пізнання. Наявність та необхідність психологічного впливу — ще одна специфічна риса пізнавальної діяльності.

Суттєвою особливістю пізнавальної діяльності слід вважати надзвичайно великий обсяг інформації, яку опрацьовує кожен суб'єкт. Тут завжди присутня суттєва невизначеність у шляхах побудови мислених моделей із відновлення дійсних фактів, подій, їх взаємозв'язків, що спричиняє необхідність маніпулювання значною кількістю елементів при проведенні мислительних операцій. У зв'язку з цим вся інформація, що надходить, перевіряється ще раз із позицій її можливої приналежності до побудови даних мислених моделей.

Складність процесів виявлення, переробки та відбору інформації полягає також у тому, що вона не статична, а надзвичайно динамічна, постійно змінюється. Це призводить до того, що сприйняття інформації в багатьох випадках не може бути повторене. Отже, момент сприймання повинен бути одночасно й моментом вирішення питання про значущість даної ситуації для конкретної пізнавальної діяльності щодо встановлення певних фактів, явищ, подій.

Уся інформація, що надходить у процесі пізнавальної діяльності, може бути розподілена на таку, що процесуально закріплюється, та іншу, що цього не потребує. Цим визначаються можливості використання інформації у різних галузях правозастосовної та правоохоронної діяльності. Так, наприклад, для профілактичної діяльності не має значення, закріплена чи ні процесуально інформація, що є основою для виховного впливу. Але для прийняття рішення, що змінює процесуальне становище осіб, необхідна лише процесуально закріплена інформація. Тому в кожному окремому випадку попередньо оцінюється не тільки значимість інформації, а й способи її одержання та форми закріплення для майбутнього використання.

Пізнавальна діяльність не тільки має пошуковий характер: інформація почасти здобувається при протидії (явній чи за-маскованій) зацікавлених осіб та в емоційно забарвлених умовах. Емоційний стан може полегшувати пізнання — при наявності позитивних емоцій, чи утруднювати його — при негативних емоціях. Тому пізнавальний процес має не тільки пізнавальну сторону, а й емоційно-вольову, бо рішення приймається особистістю, на яку впливають не просто факти, а факти, що мають певний емоційний фон (певне сприймання та переживання дійсності, ставлення до підозрюваних, по-терпілих, свідків тощо). Причому умови та об'єкти пізнання здебільшого впливають на суб'єкта негативним, а не позитивним чином.

Головним змістом конструктивної діяльності є відбирання та композиція отриманого матеріалу, а також планування послідовності та змісту дій (поведінки).

Відбір та композиція матеріалу — це відновлення певної події за матеріальними (зміни в матеріальному середовищі) та ідеальними (пам'ять та мислення людей) слідами. Приміром, у слідчій діяльності це може відбуватись як версифікація (висунення версії) події. Слідча версія, перш за все, спрямована на створення модельного уявлення про подію злочину. Але, окрім цього, версія відіграє важливу роль у визначенні способів одержання інформації, спрямованої на з'ясування причин відомих фактів та явищ, а також на встановлення зв'язків між подіями та невідомих обставин події, що відбулася. Тобто, по суті, версія і є планом розслідування, що складається з суттєвих інформаційних зон (факти, особи, предмети, явища), на підставі яких визначаються засоби та джерела додаткової інформації.